

УДК 159.9.072.52, 316.6

Виноградов О.Г.

Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук, доцент

РОЛЬ АКАДЕМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА У САМООЦІНЦІ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається можливий вплив особливостей академічного середовища на самооцінку в тестах особистості. Парадоксальні відмінності у відповідях на запитальник B5 студентів двох університетів пояснюються різницею у характеристиках їхнього академічного середовища. Регресійні рівняння для кожного з факультетів одного з університетів включають в себе фактори творчого клімату і практичності знань, які є важливими для студентів через суміщення навчання і роботи.

Ключові слова: тести особистості, академічне середовище, інтеракціонізм

В статье рассматривается возможное влияние особенностей академической среды на самооценку в личностных тестах. Парадоксальные различия в ответах на вопросник B5 студентов двух университетов объясняются разницей в характеристиках их академической среды. Регрессионные уравнения для каждого из факультетов одного из университетов включают в себя факторы творческого климата и практичности знаний, которые являются важными для студентов из-за совмещения учебы и работы.

Ключевые слова: личностные тесты, академическая среда, интеракционизм

The article discusses possible impact of academic environment characteristics on answers in tests of personality. Paradoxical differences of students in responses to B5 questionnaire are explained by differences in the characteristics of their academic environments. Regression equations for each faculty at a university include items of creative climate and practical knowledge that are important for students because of the need to combine education and work.

Keywords: personality tests, academic environment, interactionism

Дискусія про те, що саме пояснює більшу частку дисперсії поведінки – особистісні змінні чи ситуація (середовище) – наразі вийшла з моди. Ворогуючі сторони досягли майже одностайної думки, що це питання є псевдо-проблемою і зайняли проміжну позицію інтеракціонізму: важлива взаємодія між цими двома чинниками. Спроби спростувати основні аргументи Уолтера Мішела, сформульовані ним у монографії «Особистість і діагностика», пішли на користь домінуючій теорії рис: особистісні тести стали демонструвати більш високу валідність, досягнуто певного консенсусу щодо номенклатури важливих вісей міжіндивідуальних відмінностей, широкого вжитку набули масштабні крос-культурні дослідження. Тим не менше, незважаючи на суттєвий прогрес в сучасній західній психології особистості, фактично нічого не змінилося з точки зору конструювання і застосування особистісних тестів. Як і раніше, основним методом характеризувати особистість є обчислення інтегрального балу, який дозволяє позбутися впливу середовища, усереднюючи і деконтекстуалізуючи поведінку досліджуваного. Якщо в соціально-психологічних експериментах зазвичай індивідуальні відмінності і характеристики зовнішнього середовища

можуть бути представлені як рівноправні фактори, то традиційні засоби особистісної діагностики надають інформацію виключно про індивідуальні відмінності. На мою думку, реальний крок до справжнього, а не декларативного інтеракціонізму буде зроблений тільки тоді, коли діагност зможе отримувати за допомогою особистісних тестів також і інформацію про особливості тієї екологічної ніші, в якій типово розгортається поведінка досліджуваного.

Мета даного дослідження полягає в спробі надати опис особливостей академічного середовища, в якому відбувається життєдіяльність однієї з найпоширеніших категорій досліджуваних у психології – студентів вищих навчальних закладів.

Актуальність отримання такої інформації для діагностики визначається декількома факторами. По-перше, від особливостей особистої екології залежить розподіл тих ситуацій, з якими може стикатися досліджуваний, що обмежує прояв і формування певної поведінки. Наприклад, наявність в мікросередовищі досліджуваного яскравих лідерів може блокувати його власну лідерську поведінку. Відповідаючи на питання тесту про свої найтипівіші поведінкові прояви, досліджуваний в цьому випадку фіксує стан справ, який склався, іноді не підозрюючи про те, на що здатний в інших умовах. Таким чином, самооцінка в питаннях особистісного тесту завжди є відносною того середовища, в якому вимушений функціонувати досліджуваний. По-друге, психологічні дослідження останніх десятиріч вказують на те, що людина самостійно обирає і активно формує власне середовище (наприклад, обираючи кар'єру, коло спілкування і інтимного партнера). Зазвичай обрані і нав'язані обставини ніяк не диференціюються в особистісних запитальниках, що не дозволяє виокремити цю активну складову взаємодії особистості і середовища. По-третє, принаймні частина нашої поведінки зумовлена тими впливами, які цілеспрямовано здійснюють на нас люди з близького оточення. Вони допомагають обрати гідні цілі (іноді навіть нав'язуючи їх), впливають на нашу мотивацію, дають поради про те, яку лінію поведінки обрати. В результаті вимірювані особистісним тестом риси приписуються виключно досліджуваному, хоча насправді є властивостями соціальних систем, в які включений індивід. В будь-якому випадку діагноста повинна цікавити відповідь на питання про особливості середовища, в якому розгортається поведінка досліджуваного, оскільки вони мають безпосередній вплив на результати вимірювання (методичний аспект) і формування особистості (змістовний аспект).

В західній психології розроблено чимало інструментів, за допомогою яких вимірюються ті чи інші характеристики середовища, зокрема академічного. Так, Дж. Маєр з колегами склав самооціночний запитальник Life Space Scale з 522 питань, який намагається надати багатосторонній опис життєвого простору індивіда, зосереджуючись на об'єктивних, зовнішніх його аспектах [1]. В роботі [2] перераховується декілька запитальників (фактично, це набори шкал семантичного диференціалу), за допомогою яких описується суб'єктивне сприйняття студентами середовища вищого навчального закладу. Існують також численні стандартизовані міри організаційного клімату, які частіше використовуються соціологами, проте поки що всі ці інструменти мають описову мету і не спрямовані на покращення особистісної діагностики. У вітчизняній психології поки що не було систематичних спроб створити інструменти, які б

допомогли охарактеризувати особливості суб'єктивної екології досліджуваного і через її призму зрозуміти результати вимірювання особистіних змінних.

Вперше про методичний бік вимірювання особливостей середовища я замислився тоді, коли довелось аналізувати дані повторного тестування студентів через значний проміжок часу (два роки). Оскільки мене цікавило питання, як впливає процедура ретесту на результати, досліджувані повинні були переглянути і змінити свої відповіді, які дали в перший раз. По найбільш різючих змінах у відповідях на окремі питання я проводив з досліджуваними інтерв'ю, намагаючись з'ясувати можливі причини змін. Частина пояснень стосувалася помилок при користуванні п'ятибальною шкалою для фіксації відповідей. Інші, більш цікаві випадки, мали стосунок до змін ракурсу самооцінки. Одна з досліджуваних висловила цю зміну ракурсу такими словами: «На другому курсі я оцінювала себе скоріше у порівнянні з тим колом знайомих мені однолітків, з якими спілкувалася у себе вдома. На цьому тлі я виглядала як обдарована і яскрава людина з лідерськими якостями. Приїхавши до Києва і провчившись на факультеті психології чотири роки, я зрозуміла, що таких як я тут більшість. Я нічим суттєвим від них не відрізняюсь».

Другий поштовх до роздумів про вплив середовища на самооцінку респондентів надали результати аналізу дослідження, в якому порівнювалися особистісні риси студентів двох вищих навчальних закладів – Києво-Могилянської Академії і Національного університету імені Тараса Шевченка. В цьому дослідженні за період з 2005 по 2011 рік в опитуванні особистісним запитальником В5 взяли участь 769 дівчат (159 студенток-соціологів НаУКМА і 610 студенток-психологів КНУ). Наведу лише найбільш виразні відмінності у відповідях на питання тесту. На наступні питання студентки НаУКМА статистично значущо погоджувалися частіше, ніж студентки КНУ (в дужках наведено величину показника сили зв'язку V Крамера, для всіх результатів $p < 0,01$): с13. Я часто буваю неуважною (0,148); е08. Не люблю витратити час на балачки (0,143); о06. Мені важко розуміти абстрактні ідеї (0,187); с15. Я б хотіла стати більш організованою (0,118); с20. Я часто роблю щось буквально в останню мить (0,119); о07. Мене не дуже приваблюють абстрактні ідеї (0,193); о08. В мене не дуже багата уява (0,136).

На наступні питання статистично значущо частіше відповідали згодою студентки КНУ: с17. Я дуже наполеглива і цілеспрямована (0,170); а11. Люди часто звертаються до мене по допомогу і підтримку (0,139); с01. В мене завжди все готове вчасно (0,175); с03. Я завжди, не відкладаючи, беруся за виконання неприємних домашніх обов'язків (0,186); о18. Я не дуже творча людина (0,195); о15. Мені дуже подобається філософія (0,222); о16. Я не люблю математику (0,216).

Таким чином, найсуттєвіші відмінності стосувалися головним чином двох факторів: відкритості новому досвіду і добросовісності. Звичайно, величина ефекту є скоріше малою, проте відмінності стабільно відтворюються для кожного року. Інтерпретуючи наведені результати, можна було б висунути припущення, що вибірки походять з двох різних сукупностей, які відрізняються рівнем відкритості досвіду і добросовісності: або спеціальність, яку обирають абітурієнти, або критерії вибору внз якимось чином пов'язані з цими двома особистісними факторами. Проте такий висновок видається сумнівним і малообґрунтованим. З

яких причин недобросовісні студентки мають віддавати перевагу НаКМА? Чому саме соціологія на протигагу психології пов'язана з меншою відкритістю новому досвіду? На мою думку, між контингентом абітурієнтів, які вступають на факультет психології КНУ і факультет соціальних наук і соціальних технологій НаУКМА не повинно існувати значущих особистісних відмінностей, тим більше таких, які суперечать моїм спостереженням як викладача. Маючи можливість протягом багатьох років контактувати з представниками студентства двох зазначених факультетів, я переконався, що в НаУКМА навчальне навантаження і вимогливість до студентів значно вище, що позитивно позначається і на рівні їхніх знань і вмінь. Наприклад, вже на другому курсі я можу розраховувати на те, що студенти можуть прочитати матеріал англійською і самостійно в ньому розібратися. Виконуючи завдання по матметодам, вони часто пишуть повноцінний текст сторінок на 5-10, а не уривок на півсторінки, як це нерідко бувало в КНУ. Багато студентів НаУКМА суміщають навчання і роботу вже з другого-третього курсу.

Висновок про виявлені парадоксальні відмінності напрошується сам собою: більш напружене і вимогливе навчальне середовище створює у студентів уявлення про те, що вони постійно не встигають зробити вчасно потрібні завдання, ефективно організувати свій час. Інформаційне перевантаження ставить їх перед фактом власної нездатності і відсутності мотивації, про що респонденти чесно вказують у своїх відповідях. Необхідність працювати підсилює тиск, додатково примушуючи робити постійний вибір між тим, що може придатися в майбутньому, виявитися більш прагматичним, що виявляє себе у питаннях про ставлення до абстрактних ідей. Під «абстрактними» досліджувані мають на увазі ідеї, далекі від практики і можливості застосувати їх у своїй роботі. Саме через це могилянцям більше подобається математика, і менше – філософія. Таким чином ми, здійснюючи добре відому психологам фундаментальну помилку атрибуції, приписуємо результат виключно особистості досліджуваного, виносячи за скобку особливості контексту, в якому йому доводиться жити. Розмістивши на Фейсбуці повідомлення про дані і їх інтерпретацію, я отримав наступний коментар від студентки, яка одночасно навчалася на цих двох факультетах: «Наведені роздуми до інтерпретації даних мені здаються дуже справедливими. Я колись була в Університеті психологом, і одночасно в Могилянці культурологом із купою додаткових курсів із соціології. Те, що вважалось в Могилянці неробством, в Універі тягло на геніальність і заучництво найвищого ступеню. Чесно на 90 відсотків працювала, із захватом і захопленням на Подолі, результат і в бакалавраті і в магістерці вийшов гірше середнього, а в Універі отримала червоний диплом :)))».

Наступним кроком в дослідженні особливостей навчального середовища стало опитування студентів чотирьох факультетів НаУКМА стосовно їхньої оцінки різноманітних його параметрів. В Інтернет-опитуванні, яке проводилося навесні 2010 року, взяли участь 378 студентів факультету гуманітарних наук (116 респондентів), економічних наук (78), природничих наук (74), соціальних наук і соціальних технологій (120). Серед опитаних 78,6% були жінками.

Основну частину запитальника склали питання в форматі семантичного диференціалу з семибальною шкалою, які вимагали оцінити особливості навчання на даному факультеті, стосунки в групі, особливості сімейного

середовища і характер проведення вільного часу. Описові статистики по цим питанням наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 - Відмінності факультетів за оцінками академічного середовища

Параметри оцінки	фгн	фен	фпн	фснст	P	η^2
<i>Працевл. за спеціальністю</i>	0,46	1,68	0,65	1,23	0,000	0,09
Працевл. не за спеціальністю	1,51	1,37	1,22	1,43	0,452	0,01
Професія є необх. для сусп.	1,56	1,90	2,51	2,11	0,000	0,06
<i>Легко вступити</i>	-0,30	-0,94	1,04	0,02	0,000	0,11
Легко навчатись	-0,95	0,28	-0,64	-0,24	0,000	0,05
Отримання практичних знань	-0,34	-0,31	-0,46	0,51	0,000	0,05
Високий рівень навантаження	1,95	1,06	1,32	1,40	0,000	0,05
<i>Творча атмосфера</i>	1,33	0,34	0,20	1,23	0,000	0,08
Застосув. отриманих знань	0,91	0,72	0,69	0,90	0,758	0,00
Різносторон. навч. дисциплін	1,44	0,74	0,70	1,17	0,006	0,03
<i>Цікавий процес навчання</i>	1,84	0,91	0,84	1,46	0,000	0,07
Цікаве дозвілля	1,44	0,78	1,27	0,73	0,007	0,03
<i>Мат. забезпечення кафедри</i>	-0,31	0,88	-1,39	0,39	0,000	0,19
<i>Престижна спеціальність</i>	0,03	2,40	0,27	0,93	0,000	0,21
Некорумпованість	2,58	2,66	2,31	2,51	0,204	0,01
<i>Якісна освіта</i>	2,22	1,53	1,12	2,03	0,000	0,11
<i>Гарний викладацький склад</i>	1,96	1,22	0,88	1,93	0,000	0,12

Як можна побачити з таблиці 1, лише по трьох характеристиках між середніми значеннями оцінок студентів з різних факультетів не існують статистично значущих відмінностей: відсутність корупції (частина публічного іміджу НаУКМА, якою пишаються студенти), легкість працевлаштування не за спеціальністю (оцінка прояву цієї риси нижча) і можливість застосування отриманих знань (ця характеристика оцінена в середньому на рівні «слабко виражена»). Таким чином, прагнення до більш практичних результатів навчання є типовим студентів НаУКМА незалежно від факультету. Звертає на себе увагу також те, що практично для всіх факультетів характеристика «важко навчатись – легко навчатись» має найнижчі усереднені оцінки.

За іншими параметрами оцінки існують статистично значущі відмінності, проте варто зосередитися тільки на тих із них, які характеризуються найбільшою величиною ефекту (η^2 , «ета в квадраті»). До таких належать: потенціал працевлаштування за спеціальністю (0,09), легкість вступу (0,11), творча атмосфера на факультеті (0,08), цікавий процес навчання (0,07), високе матеріально-технічне забезпечення кафедри (0,19), престижність спеціальності (0,21), якість освіти (0,11), якість викладацького складу (0,12). Саме ці характеристики можуть бути використані для того, щоб диференційовано описати академічне середовище кожного факультету у порівнянні з іншими. Так, наприклад, типовий студент факультету соціальних наук і соціальних технологій вважає, що академічне середовище характеризується творчою атмосферою, отриманням знань і вмінь, які дозволяють легше знайти роботу за спеціальністю, цікавим процесом навчання, якісною освітою і гарним викладацьким складом.

Студенти факультету економічних наук вважають свою спеціальність найбільш престижною, можливість працевлаштування найвищою, на факультет важче вступити, матеріально технічне забезпечення кафедри є найвищим, проте оцінки якості освіти і викладацького складу є середніми. Легко уявити, як подібний контекст може здійснювати вплив на оцінку і самооцінку студентів: усвідомлення того, що навчаєшся на найбільш престижній спеціальності, яка дозволить легко знайти роботу, піднімає стандарти оцінки викладачів і процесу навчання, знижуючи при цьому вдовolenня від учбової діяльності і власних успіхів.

Серед застосованих параметрів оцінки два займають особливе місце, оскільки можуть розглядатися не тільки як параметри опису середовища, але й в якості особистісних змінних: важко навчатися – легко навчатися і нецікавий процес навчання – цікавий процес навчання. Ці дві шкали в подальшому аналізі виступали залежними змінними, що характеризують інтегральні параметри пристосування особистості до середовища. Для дослідження того, які особливості академічного середовища визначають рівень особистого стресу, я будував рівняння множинної регресії окремо по кожному факультету, в яких незалежними змінними виступали всі інші характеристики оцінки академічного середовища.

Для факультету гуманітарних наук рівняння, що пояснює залежність легкості навчання від інших характеристик, включає в себе такі предиктори (в дужках наводиться стандартизований регресійний коефіцієнт): низький рівень навантаження – високий рівень навантаження (0,52), важко вступити – легко вступити (0,18), отримання теоретичних знань – отримання практичних знань (0,22). Скоригований R^2 складає 0,41, статистично значущий на рівні $p < 0,001$.

Для факультету економічних наук таке рівняння включає предиктори: низький рівень навантаження – високий рівень навантаження (-0,45), важко вступити – легко вступити (0,33), нетворча атмосфера – творча атмосфера (0,27). Скоригований R^2 складає 0,34, статистично значущий на рівні $p < 0,001$.

Для факультету природничих наук рівняння включає предиктори: низький рівень навантаження – високий рівень навантаження (-0,50), отримання теоретичних знань – отримання практичних знань (0,42), неякісна освіта – якісна освіта (-0,31). Скоригований R^2 складає 0,43, статистично значущий на рівні $p < 0,001$.

Для факультету соціальних наук і соціальних технологій рівняння включає предиктори: низький рівень навантаження – високий рівень навантаження (-0,50), важко вступити – легко вступити (0,40). Скоригований R^2 становить 0,53, статистично значущий на рівні $p < 0,001$.

Таким чином, в регресійних рівняннях різних факультетів присутні як однакові предиктори (рівень навантаження, легкість вступу), так і специфічні для кожного факультету (творча атмосфера, отримання практичних знань, якісна освіта). Слід зауважити, що загальні предиктори відбивають з різних боків рівень складності, з яким суб'єктивно та об'єктивно студент має справу у своєму академічному середовищі, тоді як специфічні предиктори стосуються тих параметрів середовища, які були оцінені як найнижчі (в абсолютному чи відносному сенсі).

Рівняння для залежної змінної «Нецікавий процес навчання – цікавий процес навчання» по кожному з факультетів має наступний вигляд.

Факультет гуманітарних наук: однотипність навчальних дисциплін – різносторонність навчальних дисциплін (0,37), низька можливість застосування отриманих знань – висока можливість застосування отриманих знань (0,27), неякісна освіта – якісна освіта (0,21), нетворча атмосфера – творча атмосфера (0,21), скоригований $R^2 = 0,57$, $p < 0,001$.

Факультет економічних наук: неякісна освіта – якісна освіта (0,41), низький потенціал у працевлаштуванні за спеціальністю – високий потенціал у працевлаштуванні за спеціальністю (0,27), отримання теоретичних знань – отримання практичних знань (0,25), важко вступити – легко вступити (0,18), однотипність навчальних дисциплін – різносторонність навчальних дисциплін (0,19), скоригований $R^2 = 0,67$, $p < 0,001$.

Факультет природничих наук: низька можливість застосування отриманих знань – висока можливість застосування отриманих знань (0,26), ваша професія не є необхідною для суспільства – ваша професія є необхідною для суспільства (0,47), неякісна освіта – якісна освіта (0,31), нетворча атмосфера – творча атмосфера (0,24), важко вступити – легко вступити (0,22), скоригований $R^2 = 0,60$, $p < 0,001$.

Факультет соціальних наук і соціальних технологій: низька можливість застосування отриманих знань – висока можливість застосування отриманих знань (0,23), однотипність навчальних дисциплін – різносторонність навчальних дисциплін (0,25), неякісна освіта – якісна освіта (0,32), нетворча атмосфера – творча атмосфера (0,24), неprestижна спеціальність – престижна спеціальність (0,10), скоригований $R^2 = 0,69$, $p < 0,001$.

Для залежної змінної «цікавий процес навчання», як і для змінної «легкість навчання», спостерігається аналогічна картина наявності загальних і специфічних предикторів, проте частка поясненої дисперсії виявилася значно більшою. Звертає на себе увагу те, що творча атмосфера, різноманітність дисциплін і можливість практичного застосування здобутих знань (тобто, характеристики, безпосередньо пов'язані в відкритість новому досвіду) є основними критеріями для передбачення внутрішньої мотивації навчання на всіх факультетах.

Висновки. В результаті проведених досліджень отримала певну емпіричну підтримку ідея про вплив особливостей середовища на інтерпретацію пунктів особистісних запитальників: підвищення рівня вимог супроводжується зниженням самооцінки добросовісності, а необхідність використовувати знання на практиці зумовлює зростання ролі практичності і прагматичності з одного боку і творчості – з іншого.

Регресійні рівняння для пояснення особистісних змінних особливостями академічного середовища на кожному з факультетів виявили загальні і специфічні набори предикторів, при цьому специфічна частина може бути пов'язана з тими характеристиками середовища, якими в цілому студенти найменш вдоволені (творча атмосфера і практичне застосування знань).

В перспективі особистісні запитальники повинні включати в себе не тільки показники індивідуальних відмінностей (рис чи інших особистісних змінних), але й набір шкал для опису суб'єктивної екології досліджуваного.

Література

1. Mayer J. D. / John D. Mayer, Kevin M. Carlsmith, Heather Frasier Chabot // Describing the Person's External Environment: Conceptualizing and Measuring the Life Space. – Journal of Research in Personality. – 1998. – Vol. 32. – P. 253-296.

2. Adams, G. R. / Gerald R. Adams, Steven A. Fitch // Psychological environments of university departments: Effects on college students' identity status and ego stage development. – Journal of Personality and Social Psychology. – 1983. – Vol. 44. – No. 6. – P. 1266-1275.

УДК.159.9:316.6

Клапішевська С.А.

Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, студентка «Вентиляційні системи України», практичний психолог

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ

Представлено аналіз головних підходів до аналізу проблеми задоволеності шлюбом. Показано, що задоволеність шлюбом тісно пов'язана з соціально-психологічним кліматом сім'ї, стійкістю та стабільністю шлюбу. Чинниками задоволеності шлюбом є психологічна сумісність партнерів, відповідність його ролевим очікуванням, соціально-психологічний клімат сім'ї.

Ключові слова: задоволеність шлюбом, подружжя, чинники, соціально-психологічний клімат, сумісність, ролеві очікування

Представлен анализ главных подходов к анализу проблемы удовлетворенности браком. Показано, что удовлетворенность браком тесно связана с социальнопсихологическим климатом семьи, стойкостью и стабильностью брака. Факторами удовлетворенности браком являются психологическая совместимость партнеров, соответствие его ролевым ожиданиям, социально-психологический климат семьи.

Ключевые слова: удовлетворенность браком, супруги, факторы, социально-психологический климат, совместимость, ролевые ожидания

The analysis of the main going is presented near the analysis of problem of satisfaction by marriage. It is rotined that satisfaction closely related marriage to the social psychological climate of monogynopaedium, firmness and stability of marriage. By the factors of satisfaction marriage is psychological compatibility of partners, accordance rolevim expectations of partner, soc³al'no-psikhologicheskij climate to monogynopaedium.

Keywords: satisfaction by marriage, married couples, factors, socialpsychological climate, compatibility, role expectations

Актуальність. Питання психології міжособистісної взаємодії висвітлені в психологічній літературі досить широко (Л.Я.Гозман, А.І.Донцов, Б.А.Єремєєв, Ю.Н.Карандашев, Я.Л.Коломінський, В.М.Мясищев, М.М.Обозов, В.Н.Панферов, Н.І.Сарджвеладзе та ін.). Водночас подружжя взаємодія є однією з найскладніших та актуальних проблем, яка привертає увагу психологів. Дослідники звернулися до дослідження сім'ї як малої соціальної групи порівняно недавно. Психологічні дослідження сім'ї характеризуються різноманітністю підходів, різноплановістю категорій, що використовуються, невизначеністю і надмірною широтою охоплення подружніх стосунків.

Донині в психолого-педагогічній літературі розроблялися проблеми, пов'язані з особливостями сучасної сім'ї (К.Вітек, С.І.Голод, В.Н.Дружинін, Л.В.Карцева, Л.Б.Шнейдер, Є.М.Черняк), функціями сім'ї (Ю.Є.Альошина, А.Н.Волкова, А.Н.Єлізаров, С.В.Ковальов, М.С.Мацківський, А.Г.Харчев, Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстицький), розподілом подружніх ролей (Ю.Є.Альошина,